УДК 811.112.2-112-114’37
DOI https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2026-102-3

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В СИНХРОННОМУ ТА ДИАХРОННОМУ АСПЕКТАХ

Крайняк Оксана Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара
oxanakraynyak@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2233-0791

Метою статті є дослідження словникового складу німецької мови в історичному вимірі шляхом простеження лексичних змін у різні періоди її розвитку, а також аналіз лексики на сучасному етапі функціонування мови. Для досягнення поставленої мети передбачено розв’язання таких завдань: простежити розвиток лексем і зміни їхніх значень у часі (від індоєвропейського до ранньонововерхньонімецького періоду); охарактеризувати основні словотвірні моделі та шляхи поповнення лексикону на ранніх етапах розвитку німецької мови; визначити найбільш продуктивні способи словотворення в сучасній німецькій мові; проаналізувати функціональну диференціацію її лексичного складу.

Методи. Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-історичний, словотвірний та описовий методи, сукупне застосування яких забезпечує комплексний аналіз словникового складу німецької мови в історичному та сучасному аспектах.

Результати. З’ясовано, що аналіз лексики в діахронному та синхронному вимірах сприяє глибшому розумінню не лише внутрішніх закономірностей мовного розвитку, а й культурних та соціальних процесів, пов’язаних із функціонуванням мови. Установлено, що лексика давніх германських мов формувалася переважно на основі індоєвропейської мовної спадщини, оскільки мовні контакти мали обмежений характер.

Висновки. Упродовж історичного розвитку словниковий склад німецької мови зазнавав постійних змін під впливом екстралінгвістичних чинників, що зумовило його збагачення іншомовними запозиченнями та розширення словотвірного потенціалу шляхом афіксації. Лексичний фонд сучасної німецької мови помітно відрізняється від словника попередніх історичних етапів значною кількістю іншомовних елементів, широким розвитком науково-технічної термінології та чіткою соціальною диференціацією, що проявляється в існуванні професійних жаргонів і молодіжного сленгу. Перспективним напрямом подальших досліджень визначено вивчення експресивності та синтаксичних особливостей лексики давніх германських мов.

Ключові слова: словниковий склад, синхронія, діахронія, індоєвропейська прамова, германські мови.

SYNCHRONIC AND DIALECTIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE LEXICAL SYSTEM OF THE GERMAN LANGUAGE

Krainiak Oksana Mykolayivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor o at f the Department
of Romano-Germanic Philology
Oles Honchar Dnipro National University
oxanakraynyak@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2233-0791

The purpose of the study is to investigate the lexical system of the German language from a historical perspective by tracing lexical changes across different periods of its development, as well as to analyze the vocabulary of German at the present stage of its functioning. To achieve this aim, the study sets out to trace the development of lexical units and semantic changes over time (from the Indo-European to the Early New High German period); to describe word-formation models and the main sources of lexical enrichment at the early stages of the German language; to identify the most productive word-formation processes in Modern German; and to analyze the functional differentiation of its lexical system.

The research methods include comparative-historical, word-formation, and descriptive approaches, and their combined application ensures a comprehensive analysis of the German lexicon in both historical and contemporary perspectives.

The results demonstrate that the combined synchronic and diachronic analysis of vocabulary contributes to a deeper understanding not only of the internal mechanisms of language development but also of the cultural and social processes accompanying it. It is established that the majority of lexical items in early Germanic languages were inherited from the Indo-European proto-language, as linguistic contacts were limited and lexical formation occurred primarily within the language system itself, drawing on a shared Indo-European heritage.

Conclusions. Throughout its historical development, the German lexicon underwent continuous transformations under the influence of extralinguistic factors, leading to the enrichment of the vocabulary through borrowings and to the expansion of word-formation potential by means of affixation. The lexicon of modern German differs significantly from that of earlier historical stages due to the substantial presence of loanwords, the extensive development of scientific and technical terminology, and a clear social differentiation reflected in the existence of professional jargon and youth slang. A promising direction for further research is the analysis of expressiveness and syntactic features of vocabulary in early Germanic languages.

Keywords: lexical system, synchrony, diachrony, Indo-European proto-language, Germanic languages.

1. Вступ

Мова як засіб спілкування еволюціонує разом із соціумом, відображаючи його зміни, культуру і потреби. Дослідження історичного розвитку будь-якої мови **є актуальним**, оскільки уможливлює з'ясування законів, за якими вона розвивається, сприяє вивченню змін у фонетичній, лексичній, морфологічній та синтаксичній системах. Суттєвими ознаками кожної мови є також її динамічний характер, з одного боку, та відносна стабільність – з іншого боку.

Синхронічне ж вивчення словникового запасу сучасної німецької мови як цілісної системи лексичних елементів може дати важливі результати того, як мова відображає соціокультурні, економічні та політичні зміни в німецькому суспільстві. Вивчення актуального словникового складу дозволяє виявити домінуючі теми, нові концепти та ідеї, які стають важливими для носіїв мови.

Мета роботи полягає в дослідженні словникового складу німецької мови в його історичній перспективі шляхом простеження лексичних змін у різні періоди розвитку мови, а також аналіз лексичного складу німецької мови на сучасному етапі її функціонування. Матеріалом дослідження слугували дані сучасних та етимологічних словників німецької мови, зокрема: Duden «Deutsches Universalwörterbuch», F. Kluge «Etymologisches Wörterbuch der

deutschen Sprache», а також корпусні дані сучасної німецької мови. Корпус аналізу містить 550 лексичних одиниць. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**, а саме: проаналізувати розвиток лексем і трансформацію їхніх значень у часі (індоєвропейський, давньогерманський, давньоверхньонімецький, середньоверхньонімецький та ранньоново-верхньонімецький періоди); охарактеризувати словотвірні моделі й основні шляхи поповнення лексикону в ранні етапи розвитку німецької мови; визначити найпродуктивніші способи словотворення в сучасній німецькій мові; дослідити функціональну диференціацію її лексичного складу.

Методологія досліджень. У запропонованому дослідженні використано порівняльно-історичний метод (для реконструкції етапів розвитку лексики), словотвірний аналіз (для визначення продуктивних моделей) та описовий метод (для систематизації лексичних одиниць), що у своїй сукупності забезпечують комплексний аналіз словникового складу німецької мови в історичному та сучасному вимірах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення словникового складу німецької мови в історичній послідовності привертало не одноразово увагу дослідників, оскільки лексичний склад зазнавав постійних змін та трансформацій у процесі історичного розвитку (С. Зондереггер, В. Шмідт, В. Беш, Н. Р. Вольф, В. Левицький, В. Таранець, Л. Щигло, І. Кулина, Л.Ковбасюк, О.Слаба, І.Малиновська та ін.).

На думку В.Таранця, лексика є найдавнішим пластом у мовах, і тут діють свої тенденції та закони семантичного розвитку. Саме на зміні лексем можна побачити взаємодію фонетико-граматичних і семантичних явищ у германській прамові і окремих мовах (Таранець, 2008:167).

У дослідженні Л.Щигло проаналізовано словотворчі процеси як репрезентанти становлення та розвитку словотвірної системи німецької мови в когерентній взаємодії із зовнішніми, екстралінгвальними чинниками та встановлено тенденції еволюції словотвірної системи німецької мови, визначено чинники, що сприяють її розвитку та самоорганізації (Щигло, 2019).

У статті І.Кулиної «Еволюційний розвиток німецької мови та її діалектів» проаналізовано специфіку лексичного складу південних німецьких діалектів, зокрема баварського та швабсько-алеманського, а також їхню взаємодію зі стандартною німецькою мовою (Standarddeutsch). На підставі цього аналізу обґрунтовується положення про те, що німецька мова, відповідно до принципів лінгвосинергетики, постає як складна відкрита інформаційна система, яка перебуває в постійному розвитку, водночас зберігаючи інформацію про попередні стани. Поєднання знань про минулі й сучасні етапи функціонування мовної системи створює передумови для прогнозування напрямів її подальшого розвитку (Кулина, 2022).

В XXI сторіччі зміни у словниковому складі німецької мови зумовлені екстралінгвістичними чинниками, що пов’язані з пандемією, масовим використанням штучного інтелекту та війною. У статті Л Ковбасюк вивчено шляхи утворення мовних одиниць сучасної німецької мови (іменників та дієслів), що використовувалися під час пандемії COVID-19, проаналізовано їхню структуру, семантику та походження. Як зазначає вчена, «проведене дослідження номінативних одиниць сучасної німецької мови свідчить, що під час пандемії COVID-19 у ФРН носіями мови вживаються узуальні номінативні одиниці, неологізми та оказіональні утворення, що вербалізують різні явища, реалії та події навколишнього світу в Німеччині» (Ковбасюк, 2020: 117).

Стаття О.Слабої та І.Малиновської присвячена аналізу впливу російсько-української війни на німецьку лексику. Особлива увага акцентується на аналізі словникових дефініцій та контекстуально-семантичному аналізі, які висвітлюють появу нових військових термінів, активізацію геополітичної термінології та семантичні зрушення. Дослідження демонструє, як війна трансформує німецький медіапростір, актуалізуючи концепт «війна» та змінюючи значення слів (Слаба, Малиновська, 2022).

Студіювання інформаційної технології лексикографічного аналізу наукових текстів із використанням великих мовних моделей, яка спрямована на автоматизацію процесів виділення, уніфікації та тлумачення термінів у проблемній області «штучний інтелект» репрезентовано у дослідженні В. Пасічника та М. Яромича «Інформаційна технологія лексикографічного аналізу з використанням великих мовних моделей (на прикладі проблемної області «штучний інтелект»). Розроблена технологія поєднує методи класичної комп'ютерної лінгвістики – морфологічний аналіз, частотне оцінювання та синтаксичне структурування – із сучасними моделями глибинного навчання, що здатні до контекстного розуміння мови. Завдяки цьому поєднанню забезпечено перехід від поверхневого пошуку лексем до побудови системного, семантично пов'язаного термінологічного словника (Пасічник, Яремич, 2025).

2. Теоретичні аспекти вивчення словникового складу в діахронічному та синхронічному аспектах

Сукупність слів будь-якої мови створює її словниковий склад. Словниковий склад розглядається в лінгвістиці в різних аспектах: в історичному, етимологічному, семантичному, стилістичному, соціолінгвістичному та ін. Відповідно до цього виділяються і галузі його дослідження. Словниковий склад мови ділиться на класи слів, підкласи й лексико-семантичні групи (Мойсієнко, 2010:16).

Склад мови словниковий – сукупність лексичних одиниць, що історично склалася, постійно розвивається, детермінуючи явища навколишнього світу й у складі речення забезпечуючи виконання комунікативної функції (Загнітко, 2020:708).

Своєрідність лексичних одиниць проявляється, зокрема, у системі їхніх лексико-семантичних варіантів, якій теж властиві певні відношення. Останні є не статичні, а динамічні, тому що з розвитком мови змінюються також системні відношення в семантичній структурі слова. Динаміка синхронії проявляється, як відомо, у різноманітних сферах мови, вона поширюється й на її словниковий склад. Спостерігається, насамперед, прагнення вчених відповістити на запитання: «як улаштована система мови?», «як функціонують її елементи?».

Синхронічна система мови також не є абсолютно стійкою, нерухомою. У ній є те, що зароджується, і те, що зникає. Це відбивається в наявності варіантів (фонетичних, граматичних, словотворчих), неологізмів, застарілої лексики тощо (Ганич, 1985: 256).

На думку Ф. Сосюра, синхронія та діахронія є водночас і автономними поняттями, і взаємнозалежними (Сосюр, 1998:112). Аналізуючи утворення множини лексичних одиниць *gast – gesti*, *hanti – henti* в давньоверхньонімецькій мові, вчений вказує на відмінність внутрішньої двоїстості лінгвістики, якої неможна уникнути (Сосюр, 1998:107). Так, іменники *gast – gesti, hanti – henti* мали закінчення *-i* у множині, яке породило умлаут, тобто спричинило зміну *a* на *e* в попередньому складі: *gasti – gesti*, *hanti – henti.* Пізніше це *i* втратило свій тембр, звідки *gesti – geste* і т. п. Внаслідок усіх цих змін ми маємо в сучасній німецькій мові *Gast – Gäste, Hand – Hände* (Сосюр, 1998:107).

3. Генезис німецького словникового фонду: історична ретроспектива

Лексику германських мов, які відносяться до індоєвропейської мовної сім'ї, поділяють на три основні частини: лексика індоєвропейського походження (основні терміни спорідненості, числівники, деякі назви рослин і тварин тощо), лексика неіндоєвропейського походження (до 30% усього словникового складу) та запозичена лексика (Левицький, 2007:26).

До лексики індоєвропейського походження належать лексеми, які зафіксовано в етимологічних словниках Ф. Клуге та позначають:

1. Родинні стосунки: *Mutter* < *idg. mātēr, *Vater* < *idg. pətēr, *Schwester* < *idg. swesor, *Bruder* <*idg. bʰrātēr, *Vetter* <*pətrwjo.

2. Назви рослин та тварин: *Wolf* < *idg.wlkʰo-, *Gans* < *idg. gʰans, *Maus* < *mūs, *Eiche* < *idg. *aik-(ō), *Birke* < *idg. bʰerəgo, *Vieh* < * peku, *Hund* < *idg. ku- ōn.

3. Назви природних явищ: *wehen* < *idg. hwē, *Stern* < *idg. hstēr, *Nacht* < *idg. nokt.

4. Назви частин тіла: *Herz* < *idg. kerd, *Kinn* < *idg. ǵenu, *Fuß* < *idg *pod-,* Stirn < * idg sterə, Knie < *idg. ǵenu-.

5. Поняття, що пов'язані із землеробством: *Acker* < *idg. agros, *säen* < *idg. sē, *Pflug* < *idg. eulaka.

6. Назви інших предметів: *Rad* < *idg. roto, *Strom* < *idg. streu, *Teer* < *idg. deru, *Tür* < *idg. dhwer, Ware < *idg. wes, Weg < *idg. weǵh.

Деякі кількісні числівники (*vier* < *idg. qu̯etwōr, *hundert* <*idg. kmto-), особові та присвійні займенники (*ich* < *idg. eǵ, *ihn*< *idg. i-m, *mein* < *idg. -nē) також успадковані німецькою мовою з індогерманської мови (Kluge, 2002).

Після розпаду індоєвропейської прамови набула розвитку прагерманська мова (IV ст. до н.е.), писемними пам'ятками якої були найдавніші рунічні написи, пам'ятки готської мови. Її словниковий склад відображено в давніх германських мовах таких, як готська, давньоверхньонімецька, давньоанглійська, давньоскандинавська. Словниковий запас прагерманських мов має сліди контактів прагерманців із сусідніми народами: римлянами, кельтами та слов'янами. Кельтські племена, яких знали як один з найбільш варварських народів Європи з кінця VI століття до н.е., що випереджали германські племена за рівнем розвитку, мали значний вплив на германські мови. Науковці дійшли такого висновку, дослідивши запозичення з кельтської мови. Серед запозичень виокремлюють в цей час соціальні (*Adel, Volk*), військові терміни (*Krieg*, *Friede*, *Schwert*) та лексеми на позначення мореплавства (*Kiel*, *Mast*, *Ebbe*) (Roelcke, 2009:12). Назви деяких місцевостей та власних імен мають також кельтське походження: *Vogesen*, *Rhein*, *Donau*, *Worms*, *Dietrich*, *Dagmar* та ін.

Давні германці запозичили багато лексичних одиниць із Римської цивілізації, зокрема, це стосується латинських слів і виразів, які в процесі другого пересуву приголосних фонетично й граматично асимілювалися в німецькій мові та є одними з найперших запозичень з латини. Вони позначали військову термінологію: *Kampf* (*campus*) «Feld», *Pfeil* (*pilum*); терміни, пов'язані з правом та адміністративними процедурами: *Zoll* (*tollonium*), *Kerker* (*carcer*), архітектурою: *Ziegel* (*tegula*), *Fenster* (*fenestra*), кулінарією: *Küche* (*coquina*): *Pfanne* (*panna*), *Kümmel* (*cuminum*); торгівлею та підприємницькою діяльністю: *Markt* (*mercatus*), *Pfund* (*pondo*) (Roelcke, 2009:66). Після переходу від кочового способу життя до осілого життєвого устрою, який передбачав не лише постійне проживання на одному місці, але й розвиток господарства, будівництва, техніки, германці перейняли у римлян технології будівництва кам'яних споруд, обробітку ґрунту, садівництва, городництва. Про це свідчить поява багатьох нових лексичних одиниць: *Mauer* < lat. *murus*, *Keller* < lat. *cellārium*, *Kalk* < lat. *calcs*, *Kohl* < lat. *caulis*, *Rettich* < lat. *radix*, *Winzer* < lat. *vintor*.

На думку дослідників, 70% давньоверхньонімецької мови репрезентовано лексичними одиницями індоєвропейського походження. У цей час зникають лексеми, які пов'язані з язичництвом: *ewarto* «Priester», *bluostar* «Opfer», *galdar* «Zauberspruch», і з'являються неологізми, що позначають терміни, пов'язані із сільським господарством, скотарством, домашнім господарством та духовним життям (Бублик, 2004: 66).

Збагачення словникового складу давньоверхньонімецької мови відбулося завдяки великій кількості запозичень з латинської мови в результаті християнізації, яка суттєво вплинула на розвиток германських мов, формуючи їхню сучасну структуру та лексику. Приблизно третину словникового запасу давньоверхньонімецької мови складають запозичені слова, насамперед з монастирських шкіл, які пов'язані з культурою письма: *Buch*, *Feder*, *Tinte*, *schreiben*, *Pergament*, садівництва: Thymian, *Petersilie*, *Salbei*, *Veilchen*, кулінарного мистецтва: *Suppe, Wein* та медицини: Therapie, Medikament. У більшості випадків це іменники.

У давні часи германці постійно воювали з римлянами, зазнаючи також значного культурного впливу з їхнього боку. Вони запозичували у римлян не лише військову: Katalan, Kastell, а й будівельну техніку: Aquädukt (лат. *aquaductus*), методи прокладання та покриття доріг: Via (лат. *via*), Paved (лат. *pavimentum*) та культивування культурних рослин: Olive (лат. *olea*) – «олива», яка стала популярною в приготуванні їжі, Traube (лат. *vitis*) – «виноград», який вирощувався в регіонах, що були в той час під римським впливом. Просвітницька діяльність, формування ментальності також знайшли своє відображення в найраніших латинських запозиченнях у німецькій мові.

Характерною рисою давньоверхньонімецького словникового складу є поява великої кількості абстрактної лексики, яка була запозичена з латинської мови та позначала етичні та філософські поняття: *gîtagheit* – Begierde, Leidenschaft, Gefräßigkeit; *glouheit* – Klugheit, Schlauheit, Scharfsinn, Wachsamkeit; *gomaheit* – Wesen, Persönlichkeit, Person; *bruoderscaft* – Bruderschaft; *riterscaft* – Ritterschaft; *heilagtuom* – Heiligtum; *wîstuom* – Weisheit. Суфікси *-heit*, *-scaft*, *-tuom*, що характеризуються високим рівнем продуктивності, утворилися в давньоверхньонімецький період із повнозначних слів, наприклад *-keit* – Wesen, Weise; *-scaft* – Geschöpf, Schöpfung; *-tuom* – Rang, Lage. Префіксація була також добре розвинена, про що свідчить наявність таких префіксів як ga-, gi-, *far-*, *fir-*, bi-: *bisezzan*, *farwerdan*, gisēhan та ін. У зазначений період основними шляхами збагачення словникового складу німецької мови є словоскладання і лексичні запозичення. Словоскладання як один із способів словотворення відігравало важливу роль в давньоверхньонімецький період розвитку німецької мови, на це вказують композити в різних пам'ятках: *gasthûs* – Gasthaus, *wazzarfaz* – Wasserfass, *sigikampf* – der siegreiche Kampf.

Словниковий склад середньоверхньонімецької мови зазнає активного кількісного й якісного розвитку, що пов'язано з глибокими соціальними, культурними та мовними зрушеннями епохи. Значна частина давньої германської лексики зникає із вжитку або набуває нових значень. Словник у цей період тісно пов'язаний з феодальною культурою, лицарством, міським життям і християнською традицією та збагачується багатьма запозиченнями з французької, латинської, нідерландської та слов'янської мов.

Деякі лексеми давньоверхньонімецької мови архаїзувалися (*degan* «Knabe», «Diener», «Krieger»; *recke* – «Krieger», «Held»; *march* «Streitross»), інші, наприклад, двн. *tult* – свн. *vest*, двн. *gomo* – свн. *man*, двн. *diot* – свн. *volk* набули нового змісту.

Французький вплив на середньоверхньонімецьку мову вирізняється передусім культурним домінування французького лицарства, що призвело до масштабних лексичних запозичень у сферах культури, моди і придворного життя та збагатило німецький термінами куртуазності, мистецтва та військової справи: свн. *lanze* < дфр. lance «Lanze», свн. *panzier* < дфр. pancier «Panzer», свн. kastel < дфр. castel «Schloss», свн. rim < дфр. rime «Reim», свн. vloite < дфр. fleute «Flöte». З давньофранцузької мови були запозичені суфікси *-lei*, *-ieren* для утворення прислівників та дієслів, які посіли щільне місце в словотвірній системі німецької мови: *derlei*, *jederlei*, *beiderlei, studieren, gratulieren.* Дослідники зазначають, що суфікс *-lei* було утворено від іменника давньофранцузької мови *ley* «Art», це вказує на те, що деривація як засіб словотворення була активним процесом в цей час (Besch, Wolf, 2009:199).

Іншомовна лексика, яка ввійшла до словникового складу середньоверхньонімецької мови з італійської мови, репрезентована лексемами *bank*, *konto*, *netto*, *spazieren*, з латинської – *gramatika, arithmetica*, *musika*, *astronomie* (Бублик, 2004:92). Ці слова позначали переважно поняття, пов'язані з розвитком освіти, торгівлі, міської культури та церковного життя.

Запозичення зі слов'янських мов у середньоверхньонімецьку були зумовлені географічною близькістю цих народів, а також німецькою колонізацією східних територій (Ostsiedlung). Основні тематичні групи запозичень включали: назви місцевостей: *Strelitz*, *Grabow*, *Treptow*;

харчові продукти та рослини: *Gurke* < польс. tvarog, *Quark* < польс. tvarog, *Graupe* < слов. krupa; назви кордонів: *Grenze* < польс. granica та ін.

Збагачення словникового складу середньоверхньонімецької мови відбувалося переважно за рахунок суфіксації, зміни значення слів, словоскладання, утворення великої кількості абстрактних іменників із суфіксами *-heit*, *-keit*, *-lichkeit -unge -nisse*, а також унаслідок субстантивації прикметників та інфінітивів.

Ранньонововерхньонімецький етап у розвитку німецької мови був перехідною фазою від середньовічної мовної системи до форми, максимально наближеної до сучасної літературної німецької. Після публікації перекладу Біблії, який було здійснено саксонською канцелярською мовою Мартіном Лютером, німецька мова почала дедалі активніше утверджуватися як мова науки та літератури, поступово витісняючи латину з цих сфер.

Східносаксонський різновид середньонімецьких діалектів у ранньонововерхньонімецький період виконував функцію міждіалектного спілкування для різномовних колективів. Він сформувався на основі регіональних діалектів шляхом їх вирівнювання та став підґрунтям для наддіалектної, загальнозрозумілої письмової мови, орієнтованої на ширше коло носіїв.

У період ранньонововерхньонімецької мови спостерігається активне збагачення лексики, зокрема за рахунок численних абстрактних іменників із суфіксами *-nis*, *-ung* (**Geheimnis,** *Auferstehung*), а також латинських запозичень, пов’язаних із релігією та церковною сферою (*Sermon*, **Controvers**), наукою й освітою (*Student*, *Kommilitone*, *Akademie*). Документальна мова XIII століття ґрунтувалася на вже сформованих регіональних традиціях письма, а її відносна однорідність пояснюється стандартизацією правового змісту документів і, ймовірно, використанням усталених зразків листів, перекладених з латини. У міру ускладнення змісту текстів регіональні відмінності посилювалися, що зумовлювало значні коливання в орфографії та словниковому складі. Водночас прагнення до надрегіональної зрозумілості сприяло формуванню спільної термінології, яка виходила за межі окремих регіонів.

Згідно з поглядами Вернера Беша та Норберта Ріхарда Вольфа, поглиблення професійної спеціалізації та поділ праці в ранньонововерхньонімецьку добу стали ключовими чинниками формування пластів спеціальної лексики, наприклад: у гірничій справі (*Fundgrube, fördern, Schicht*); у торговельній та банківській сферах, частково із запозиченнями з нижньонімецької та італійської мов (*Stapel, Fracht, Bank, brutto, netto, Skonto*); у мореплавстві (*Nachen, Ruder, Bug*); у друкарстві (*Setzer, Verlag, Format, Kolumne, Korrektor*); у мистецтві та закладах освіти (*Gymnasium, Stipendium, Präzeptor, Fakultät, Dissertation*); у правовій та державній сферах (*Advokat, Mandat, Delinquent, Monarchie, Regiment, Polizei*); у науках та медицині (*addieren, subtrahieren, Quotient, Affekt, Argument, Dialektik, Anatomie, Epidemie, Medikament, Patient*) (Besch, Wolf, 2009:214–215).

Провідну роль у словотворенні того часу відіграють суфіксація, префіксація, словоскладання та конверсія.

4. Збагачення словникового складу сучасної німецької мови

Словниковий склад сучасної німецької мови є відкритою динамічною системою, що характеризується безперервним оновленням: залученням нових номінацій та поступовою архаїзацією застарілих елементів. На думку германістів, загалом німецька мова, як і інші розвинені літературні мови, значно збільшила обсяг лексикону в XIX та XX століттях. Без урахування спеціальної лексики та морфологічних словоформ нараховують від 300 000 до 500 000 німецьких слів, а разом із термінологією – від 5 до 10 мільйонів. Наприклад, медицина налічує щонайменше пів мільйона термінів: 80 000 назв медикаментів, 10 000 назв частин тіла та органів і 60 000 назв хвороб (Römer, 2019:11).

Лексичний склад сучасної німецької мови є багатогранним та різноманітним, його основу складає загальновживана (нейтральна) лексика, яка зрозуміла всім носіям мови, виконує

комунікативну функцію, використовуючись в різних функціональних стилях: *Wasser*, *Haus*, *schlafen*, *schlecht*. Зворотна функція притаманна пасивній лексиці, яка включає архаїзми та історизми: *Frondienst*, *Gewand*, *Geziefer*, що допомагають відтворити історичний контекст та слугують індикатором соціальної диференціації. Розмовна лексика, в якій просторічна та жаргонна лексика посідають щільне місце, є невід'ємною складовою усного, неофіційного спілкування: *jemandem die Jacke vollhauen*, *Abhauer*, *quatschen*. Словниковий фонд сучасної німецької мови постійно поповнюється неологізмами та запозиченнями, які слугують індикаторами відображення сучасних реалій та соціальних процесів, в кількісному відношенні переважають запозичення з англійської мови: *Feedback, Team, Online, Selfie.* Терміни, професіоналізми та професійні жаргонізми функціонують у мові як складники багатогранної термінологічної системи, перебувають у тісній взаємодії і виступають засобом спілкування та передачі інформації фахівців певної професії, ремесла або промислу: *Sklerophyten*, *Schraubenzieher, umweltorientierte Märkte.* Лексичні одиниці, характерні для окремих регіонів, але зрозумілі більшості носіїв, що вживаються паралельно зі стандартною формою слова, відносяться до діалектного та регіонального розшарування німецької мови: *Erdapfel – Kartoffel*, *Bub – Junge*, *Semmel – Brötchen*. Лексичні ресурси мови цього типу відносяться не лише до лінгвістичного виміру, а також несуть в собі соціокультурний та історичний зміст.

До основних способів розширення словникового складу сучасної німецької мови Крістіна Рьомер відносить словотворення, фразеологізацію, запозичення та зміну значення слів (Römer, 2019:197).

Словотворення як багатофункціональне явище виконує декілька функцій, які перебувають у ієрархічній залежності: функцію створення похідних слів, функцію розвитку лексичного складу мови, функцію зв'язку між частинами мови та функцію класифікаційно-пізнавальної діяльності людини.

Словоскладання та афіксація є найдавнішими і найпродуктивнішими способами словотворення в сучасній німецькій мові. Вибір тієї чи іншої композитної конструкції мовець здійснює в процесі мовлення. Спонуканням до утворення і вживання композитів можуть бути відсутність необхідного найменування або мовна економія.

Завдяки суфіксації не тільки створюються нові слова, але й відповідні частини мови, таким чином, суфіксація найближче, ніж інші способи словотворення, пов'язана з граматикою. Найпродуктивнішими суфіксами в німецькій мові вважаються *-ung, -er, -ler, -ing, -ismus, -tion, -ist, -land, -keit, -heit* та інші.

Префіксація як словотвірний засіб відрізняється від суфіксації тим, що префікси не виконують функції морфологічних маркерів граматичних категорій частин мови. Для більшості префіксальних утворень характерно зберігання похідним словом граматичних парадигм основного слова. Префікси поділяють на іменникові: *ge-, un-*, *be-*, *ver-*, прикметникові: *un-*, *miss*, *ur-*, *erz-*, *ge-*, *anti-*, *neo-*, дієслівні: *miss-*, *zer-*, *er-*, *ver-*, *be-*, *ent-*, *emp-*, *ge-* та ін. Префікси, як правило, виражають характеристику відповідного предмета або явища, яка уточнює й конкретизує значення похідної основи.

При переході слів в іншу частину мови вони набувають ознак нової граматичної категорії. Конверсія в німецькій мові продуктивна, теоретично перехід може відбуватися в кожну частину мови, але найбільш частотними є конверси, що утворені в результаті субстантивації (*essen – das Essen*, *gelb – das Gelb*), ад'єктивізації (*interessieren – interessant*, *Höhe – hoch*) та вербалізації (*der Lauf – laufen*, *der Bau – bauen*).

Фразеологізація постає як процес переосмислення вихідного словосполучення або речення, що ґрунтується на таких семантичних механізмах, як порівняння, метафора, метонімія, гіпербола, евфемізм, алогізм тощо. У ході цього процесу як словосполучення загалом, так і його окремі компоненти втрачають своє первинне значення, зазнаючи десемантизації. Фразеологічне

значення не є результатом складання або синтезу переносних чи інших індивідуальних значень окремих слів, а формується як наслідок цілісного семантичного перетворення, своєрідного «перекодування» вихідної мовної структури. Таким чином, фразеологізація супроводжується усуненням денотативно-понятійного змісту у внутрішній формі початкового словосполучення та його компонентів, тобто їх деактуалізацією: *Öl ins Feuer gießen*, *den Kopf verlieren*, *stumm wie ein Fisch sein.*

Зміна значення слова також збагачує словниковий фонд сучасної німецької мови через семантичне розширення і звуження, метафоричний та метонімічний переноси значень лексичних одиниць. Наприклад, лексема *Bar* позначала спочатку «спеціальний стіл для торгівлі (прилавок)», в результаті генералізації отримала значення «бар», «пивниця». Спеціалізацію значення може бути репрезентовано симплексом *Schirm*, який на початку свого історичного розвитку позначав «будь-який засіб для захисту», але з часом його значення звузилося до «парасолька». Метафоричний перенос можна проілюструвати на прикладах *Schwanenlied*, *alter Fuchs*, метонімічний перенос – *das Auditorium* замість *Zuhörer*, *er ist ein kluger Kopf* замість *er ist ein kluger Mensch*. Завдяки цим процесам утворюються нові значення, які відображають сучасні реалії, технологічний прогрес або культурні зміни. Це зумовлено розвитком пізнавальної діяльності людини, потребою називати предмети, висловлювати почуття та сприяє адаптації мови до нових умов і забезпечує гнучкість у вираженні думок і ідей. Таким чином, збагачується словниковий запас і підвищується виразність мовлення.

Словниковий склад сучасної німецької мови зазнає суттєвих змін під впливом глобальних подій. Пандемія COVID-19 спричинила появу численних неологізмів: *Lockdown*, *Impfpflicht*, *Corona-Einschränkungen*. Воєнні події російсько-української війни актуалізували лексику на позначення геополітичних процесів: *Zeitenwende*, *Waffenlieferung*, *Energiekrise*. Розвиток цифрових технологій і штучного інтелекту сприяв поширенню таких лексем, як *Chatbot*, *algorithmisch*, *KI*. Значна частина нової лексики має англомовне походження, що свідчить про посилення глобалізаційних тенденцій.

Основні механізми збагачення лексикону сучасної німецької мови запропоновано в табл. 1, зокрема процеси словотворення, запозичення, семантичних змін та впливу соціокультурних чинників на формування нової лексики.

Таблиця 1

Основні джерела поповнення словникового складу сучасної німецької мови

Способи збагачення словникового складу	**Приклади**
Запозичення з англійської, французької, латинської, італійської, іспанської, слов’янських та ін. мов	*Chip, Balkon, Aula, Fagott, Virus, Theorie*
Словоскладання	*Glühbirne, Klimaschutz, Hochhaus*
Словотворення та абревіація	*Freundlichkeit, Unabhängigkeit, wiederholen, KI, Big*
Фразеологізми та сталі вирази	*ins Gras beißen, das Handtuch werfen, über den Tellerrand schauen*
Зміна значення слова: семантичне розширення і звуження, метафоричний та метонімічний переноси значень лексичних одиниць	*Geselle, Hochzeit, Scharlach, ein kluger Kopf*
Територіальна та соціальна диференціація лексичного складу	*Erdäpfel – Kartoffel, cool, cringen*
Неологізми, які створюються через нові технології, пандемії, соціальні зміни	*Corona-Arznei, Flüchtlingswelle, Ukrainekrieg*

5. Висновки

Таким чином, аналіз словникового складу як в історичній, так і в синхронічній перспективі сприяє глибшому розумінню не лише самої мови, але й культурних та соціальних процесів, що її супроводжують. Обидва підходи взаємодоповнюють один одного. Більшість слів в давніх германських мовах були успадковані з індоєвропейської мови, оскільки мовні контакти мали обмежений характер, тому лексика формувалася переважно всередині мовної системи на основі спільної індоєвропейської спадщини. Словниковий склад німецької мови зазнавав постійних трансформацій впродовж історичного розвитку, під впливом екстралінгвістичних чинників відбувалося поповнення словникового фонду іншомовною лексикою та розширення словотвірних можливостей за допомогою афіксації. Словниковий склад сучасної німецької мови істотно відрізняється від лексики попередніх історичних періодів значно більшою часткою запозичень, розвиненою науково-технічною термінологією та виразною соціальною стратифікацією, що виявляється у функціонуванні професійних жаргонів і молодіжного сленгу.

Отже, словниковий склад німецької мови є динамічною системою, яка зазнає постійних змін під впливом як внутрішньомовних, так і зовнішніх чинників. У XXI столітті ключову роль відіграють глобалізація, цифровізація та соціально-політичні процеси, що спричиняють інтенсивну неологізацію та зростання кількості запозичень. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення експресивності та синтаксичних особливостей лексики в давніх германських мовах, аналіз цифрового дискурсу та впливу штучного інтелекту на розвиток німецької лексики.

Література:

1. Бублик В.Н. Історія німецької мови. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
4. Ковбасюк Л.А. Коронавірус COVID-19 та номінативний склад сучасної німецької мови. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Журналістика». 2020. Том 31 (70), ч. 2. С. 113–118. DOI: https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-2/20.
5. Кулина І.Г. Еволюційний розвиток німецької мови та її діалектів. *Записки з романо-германської філології*. Одеса : Астропринт, 2022. Вип. 2 (49). С. 69–83. DOI: https://doi.org/10.18524/2307–4604.2022.2(49).268197.
6. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. 216 с.
7. Пасічник В., Яромич М. Інформаційна технологія лексикографічного аналізу з використанням великих мовних моделей (на прикладі проблемної області «штучний інтелект»). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Т.2. Вип. 92. С. 239–255 DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-34
8. Слаба О.В., Малиновська І.А. Семантичні зміни словникового складу німецької мови під впливом російсько-української війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 2. Вип. 24. С. 89–93. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.18.
9. Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К Тищенко. К. : Основи, 1998. 324 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. К. : Знання, 2010. 270 с.
11. Таранець В.Г. Про вивчення лексики в курсі германістики. *Діахронія мови*: збірка статей / За заг. ред. проф. Л. М. Голубенко. Одеса : Друкарський дім. 2008. 232 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/books/diachronie.pdf (дата звернення: 15.01.2026)
12. Щигло Л.В. Розвиток словотвірної системи німецької мови як синергетичний процес. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. Том 2. С. 181–184. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_2/50.pdf (дата звернення: 21.01.2026)
13. Besch Werner, Wolf Norbert Richard. Geschichte der deutschen Sprache. Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische Studien. GmbH & Co., Berlin : Erich Schmidt Verlag. 2009. 259 s.
14. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Das große Bedeutungswörterbuch. 10., vollstandig uberarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Dudenverlag. 2023. 2160 s.
15. Kluge Friedrich. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.24., durchgesehnte und erweiterte Auflage. Berlin/New York. 2002. 1023 S.

16. Roelcke Thorsten. Geschichte der deutschen Sprache: Vom Frühmittelalter bis zur Gegenwart. München : Verlag C.H.Beck, 2009. 121 s.
17. Römer Christine. Der deutsche Wortschatz. Struktur, Regeln und Merkmale. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage. Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG. 2019. 234 s.

References:

1. Bublyk V.N. (2004) Istoriia nimetskoi movy: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [History of the German language: Textbook for university students]. Vinnytsia: Nova knyha, 272 p. [in Ukrainian].
2. Hanych D.I., Oliinyk I.S. (1985) Slovnyk linhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Vyshcha shkola, 360 p. [in Ukrainian].
3. Zahnitko A. (2020) Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia: TVORY, 920 p. [in Ukrainian].
4. Kovbasiuk L. A. (2020). Koronavirus COVID-19 ta nominatyvnyi sklad suchasnoi nimetskoi movy [Coronavirus COVID-19 and the nominative structure of the modern German language]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 31(70), part 2, 113–118. https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-2/20 [in Ukrainian].
5. Kulina I.H. (2022) Evoliutsiinyi rozvytok nimetskoi movy ta yii dialektiv [Evolutionary development of the German language and its dialects]. *Zapisky z romano-hermanskoi filolohii* [Notes on Romance and Germanic philology], 2(49), 69–83. https://doi.org/10.18524/2307-4604.2022.2(49).268197 [in Ukrainian].
6. Levytskyi V.V. (2007) Istoriia nimetskoi movy: Posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [History of the German language: Textbook for university students]. Vinnytsia: Nova knyha, 216 p. [in Ukrainian].
7. Pasichnyk V., Yaromych, M. (2025). Informatsiina tekhnolohiia leksykohrafichnoho analizu z vykorystanniam velykykh movnykh modelei (na prykladi problemnoi oblasti “shtuchnyi intelekt”) [Information technology of lexicographic analysis using large language models (on the example of the problem domain “artificial intelligence”)]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, 2(92), 239–255. https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-2-34 [in Ukrainian].
8. Slaba O. V., Malynovska I. A. (2022). Semantychni zminy slovnykovoho skladu nimetskoi movy pid vplyvom rosiisko-ukrainskoi viiny [Semantic changes in the vocabulary of the German language under the influence of the Russian-Ukrainian war]. Zakarpatski filolohichni studii, 2(24), 89–93. https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.18 [in Ukrainian].
9. Saussure, F. de. (1998) Kurs zahalnoi linhvistyky / Per. z fr. A. Korniichuk, K. Tyshchenko [Course in general linguistics]. Kyiv: Osnovy, 324 p. [in Ukrainian].
10. Moisiienko A.K., Bas-Kononenko O.V., Bondarenko V.V., et al. (2010) Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksykolohiia. Fonetika [Modern Ukrainian literary language: Lexicology. Phonetics]. Kyiv: Znannia, 270 p. [in Ukrainian].
11. Taranets V.H. (2008). Pro vyvchennia leksyky v kursi hermanistyky [On the study of vocabulary in the course of Germanic studies]. In L.M. Holubenko (Ed.), *Diakhroniia movy: zbirka statei* [Language diachrony: Collection of articles]. Odesa: Drukarskyi dim, 232 p. URL: http://www.oridu.odessa.ua/books/diachronie.pdf (accessed 15 January 2026). [in Ukrainian].
12. Shchyhlo L.V. (2019) Rozvytok slovotvirnoi systemy nimetskoi movy yak synerhetychnyi protses [Development of the word-formation system of the German language as a synergetic process]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Filolohiia [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology], 38(2), 181–184. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_2/50.pdf (accessed 21 January 2026). [in Ukrainian].
13. Besch W., Wolf N.R. (2009) Geschichte der deutschen Sprache: Längsschnitte – Zeitstufen – Linguistische Studien [History of the German language: Longitudinal slices – time stages – linguistic studies]. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 259 p. [in German].
14. Dudenredaktion. (2023). Deutsches Universalwörterbuch: Das große Bedeutungswörterbuch (10., vollständig überarbeitete und erweiterte Auflage) [German universal dictionary: The comprehensive dictionary of meanings]. Berlin: Dudenverlag, 2160 p. [in German].
15. Kluge, F. (2002). Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (24., durchgesehene und erweiterte Auflage) [Etymological dictionary of the German language]. Berlin/New York, 1023 p. [in German].
16. Roelcke T. (2009) Geschichte der deutschen Sprache: Vom Frühmittelalter bis zur Gegenwart [History of the German language: From the Early Middle Ages to the present]. München: Verlag C.H. Beck, 121 p. [in German].
17. Römer C. (2019) Der deutsche Wortschatz: Struktur, Regeln und Merkmale. 2., überarbeitete und ergänzte Auflage [The German vocabulary: Structure, rules and features. 2nd revised and supplemented edition]. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, 234 p. [in German].

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 28.04.2026